

Dubravko Lovrenović

Bosanska "škola smrti": interkonfesionalnost stećaka

Nakon što su se još koncem 19. stoljeća javili glasovi koji su tezu o bogumilskoj naravi stećaka doveli pod znak pitanja, njihovim sustavnim interdisciplinarnim istraživanjem, započetim sredinom 20. stoljeća, postupno se iskristalizirala slika o interkonfesionalnoj dimenziji ovih srednjovjekovnih nadgrobnih spomenika. Polazeći od te znanstveno fundirane teze, ovaj prilog ide korak dalje, ukazujući na konfesionalni diskontinuitet društva srednjovjekovne Bosne, u osnovi kojega stoji premještanje sjedišta Bosanske katoličke biskupije iz Bosne u Đakovo sredinom 13. stoljeća, na teritorij pod ingerencijom *svete krune* ugarske. Tim je činom tradicionalni crkveni poredak Bosanske banovine iz temelja izmijenjen: umjesto katoličke biskupije prostor je dobila shizmatička Crkva bosanska, dok je katoličku zamijenila vjera bosanska. Uključujući teritorij s pravoslavnim vjernicima, priključen bosanskoj državi tijekom druge polovice 14. st., formiran je interkonfesionalni *milieu* u kojemu nastaju stećci. Znatni dijelovi tadašnje bosanske države pripadali su jurisdikciji katoličkih (nad)biskupija i pravoslavnih episkopija i metropolija, iako ta činjenica ne nalazi vidljivu refleksiju u nekoj ekskluzivno katoličkoj ili pravoslavnoj formi stećaka ili u sadržaju njihovih epitafa. Pritom se ponajprije misli na stećke jugozapadne i istočne Bosne te istočne Hercegovine. Epitafi, naime, odaju prije svega kršćanski „rukopis“ svojih autora i pokojnika, tek nakon toga u ponekim slučajevima njihovu konfesionalnu orijentaciju.

Kojoj je od triju kršćanskih konfesija – katoličkoj, pravoslavnoj ili vjeri bosanskoj – pripadao najveći broj stećaka, otvoreno je pitanje; to pak da je u znatnog dijela bosanskoga plemstva, na primjer Pavlovića, ali i u širim društvenim slojevima, pristašama Crkve bosanske, *patronatsko pravo*, odnosno prelazak crkava iz biskupskoga u privatni posjed, bilo povezano s *pravom na pokop*, znanstveno je dokaziva činjenica.

Povijesni fenomen *patronatskoga prava* imao je svoj širi europski kontekst, dok je njegova primjena ovisila o konkretnim lokalnim prilikama. U srednjovjekovnoj je Bosni *patronatsko pravo*, po svemu sudeći, u prvom redu značilo pravo pokopa na *plemenitoj baštini*, koje je uključivalo isto pravo vezano za crkvene građevine. *Plemenita baština* i *pravo na ukop* tako postaju sinonimi. Promotren u ovom kontekstu, razmještaj srednjovjekovnih nekropola stećaka na "plemenitim baštinama", dakle na privatnim posjedima, postaje znatno razumljiviji, kao i povećani broj epitafa koji „slave“ pokop na „plemenitoj baštini“.

Dok nam ovdje ornamentika stećaka ne može biti od pomoći, natpisi ponekad otkrivaju konfesionalni sastav pojedinih nekropola, odnosno pripadnost pokojnika jednoj od triju crkvenih organizacija prisutnih u srednjovjekovnoj Bosni i Humu. Unatoč interkonfesionalnosti koja je krasila stećke, sve govori da su pojedinačne nekropole teško mogle biti interkonfesionalne, jer se tome protivio cijeli niz razloga praktične naravi, među kojima sam pogrebni obred nije i jedini, ali je bio životno važan budući da je obred predstavljao oblik socijalne kontrole te je izražavao i ojačavao ideje grupnoga sklada.

Može se pretpostaviti da se svaka od crkvenih organizacija, sukladno vlastitim pravilima i tradicijskim obrascima, brinula za svoje pokojnike, a koliko su obredi pokopa bili slični ili su se međusobno razlikovali, kakvu su poruku posredovali – pitanja su bez odgovora. To ne dovodi u pitanje činjenicu kako izrada stećaka nije općenito katolički ili pravoslavni običaj, kao što nije ni specifično vezan za Crkvu bosansku, odnosno da je taj običaj uz religijsku imao naglašenu i etnološku dimenziju. Uz pretpostavku da je svaka od vjerskih skupina u Bosni i Humu slijedila odgovarajuće vlastite pogrebne obrasce, prihvaćanje jedinstvenoga koncepta pogrebnog spomenika od triju tadašnjih konfesija može se smatrati organskim dijelom interkonfesionalnosti stećaka.

Isto tako, markantnu osobinu stećaka otkriva areal njihova rasprostiranja između jadranske obale i zaleđa, do rijeke Drine, uključujući zapadnu Srbiju, što je već na vizualnoj razini - uz premošćivanje svih političkih i vjerskih podjela - činilo kulturološki kompaktnu cjelinu. Konceptualna izmjena strategije smrti koja je nastupila s reformacijom dodatno potvrđuje koliko su stećci kao nadgrobn

spomenici u sve tri svoje konfesionalne verzije pripadali srednjovjekovnom shvaćanju i reprezentaciji smrti.